

Teşbih Retorięi Açısından Kur'an'ın Evrensellięi

Gıyasettin ARSLAN*

Abstract

The Universality of The Quran in The View of Rethoric Comparison. Although the Quran was revealed in Arabic language it is in fact a universal speech. It doesn't belong to a definite place, a definite society or a continent. It is a unique message that addresses to everybody. There is no any problem for Muslims when the belief is not the science's subject and when it becomes the acceptance of the conscience and heart, we'll try to study its universal eloquence. In another saying we'll stress on its own method rather than its origin. There is no question that its methodic way is very large, that's way by restricting its subject we'll take in hand of its universality of comparison's expression.

Key Words: Rethoric, Eloquence, Comparison, Quran, Universal.

Giriş

Kur'an-ı Kerim beyan ve belagatte iddialı¹ olunca onun bu yönü üzerindeki çalışmaların devam etmesi gerekmektedir. Geçmişte belagat bilginleri bu konuda oldukça ciddi araştırmalar yaptılar; ancak biz, bilinenleri tekrar etmemek için Kur'an'daki teşbihlerin pek incelenmemiş farklı bir boyutu olan evrenselliği ele almak istiyoruz.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kuran-ı Kerim'in evrensel karakteri birden fazla şekilde ispatlanabilir. Bu yöntemlerden biri de benzetme sanatı açısından onun evrenselliğinin ortaya konmasıdır. Bu yöntem ve sanatın yeterince anlaşılması evrensel,

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: garslan@firat.edu.tr

1 Bakara, 2/23, 24; Yunus, 10/38; İsra, 17/88.

evrensellik, retorik, dil, belağat, teşbih sanatı ve edebi değeri gibi kavramların hatırlatılmasını gerektirir.

A. EVRENSEL

Evrensel kavramı, evren kelimesinden türetilmiştir. Evren ise sözlükte “gök varlıklarının bütünü, kâinat, cihan, âlem ve kozmos, düzenli ve uyumlu bir bütün olarak düşünülen bütün varlıklar”² anlamına gelmektedir. Evrenin en çok göze çarpan özelliği de mükemmel bir düzene ve bir bütünlüğe sahip olmasıdır.

“Evrenin sürekliliği ve düzenliliği bu birliğinin ve bütünlüğünün ürünüdür. Geceleri gündüzler, yazları kışlar takip eder. Evren, parçaları çeşitli biçimlerde birbirine bağlı bir bütündür. Bir elma, elma ağacının değil bütün bir doğanın ürünüdür. Evrensel bağımlılık, insan bilincinden bağımsız ve nesnel bir bağımlılıktır. İlk insanlar bile çevrelerindeki bu şaşmaz düzeni sezmişlerdir.”³

Sıfat olan *evrensel* kavramı sözlükte 1. Evrenle ilgili, 2. Bütün insanlığı ilgilendiren, âlem şümul, cihan şümul, universal, 3. Dünya çapında, dünya ölçüsünde” anlamlarına gelmektedir. “Çağımızın evrensel bir yaşantısıdır yalnızlık, çünkü bütün insanlar yalnızdır”⁴ cümlesinde vurgulanan evrensellik yalnızlık kavramıdır. Çağın insanının egemen karakterini ifade eden bu tabirle yalnızlığın belli bir yöreye ve topluma ait olmadığını dünya ölçüğünde bir ruh hali olduğunu anlarız. İngilizce “universal”, Fransızca “universel”, Almanca “allgemein” olarak kullanılan bu kelime; “evrensel düzen”, “evrensel zorunluluk” deyimlerinde olduğu gibi evrenin bütününe yayılan, evrenin bütünü ve evrendeki her şey için geçerli olan, hiçbir istisna kabul etmeyen⁵ demektir.

Evrenselden farklı olan Evrenselcilik (universalism), evrenselleştirilebilirlik (principle of universalizability) gibi felsefi terimler ve görüşler ise konumuzun dışındadır. Çünkü “Evrenselcilik”, felsefi bir doktrin ola-

² <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?> 30. 03. 2008

³ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, 101. Kur'an evrensel dil kullansa da mikro evrenleri görmezden gelmez. Söz gelimi Hz. Peygamberin bütün insanlara müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderildiğini bildiren ayetlerle (Ahzab, 33/45, İsrâ, 17/105, Furkan, 25/56) beraber yakın akrabaları ve aşiretini uyar (Şuara, 26/214) ayeti de vardır. Şu halde mikro evren ile makro evren birbirinin alternatifi değil, birbirini tamamlayan parçalarıdır. Esasen gerçek anlamda evrensel dilin de bu mikro parçacıkları görmesi gerekir; aksi takdirde tam bir evrensel dil kullanılmış sayılmaz. Zira evren tüm parçalarıyla beraber bir bütündür.

⁴ <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?> 30. 03. 2008

⁵ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, 386.

rak tüm insanların onayını temel alan, bütün insanların onayı dışında hiçbir otorite kabul etmeyen görüş” demek olunca din ve dinî motiflerin evrenselliğini ispatlayamayız. Zira bütün insanların onayını alan bir din, felsefe ve düşünce henüz mevcut bulunmamaktadır. Tarihsel süreçte de böyle bir onay alınmamıştır. Kanaatimizce gelecekte de alınmayacaktır. Bu anlamda hiç bir din, düşünce veya doktrin evrensel olma şansına sahip değildir. Biz bu çalışmada sadece bir üslup biçimi olarak teşbihlerin evrensel olup olmadığını inceleyeceğiz. Üslup dilin bir özelliğidir. Dil ise bir varlık olarak insanın ayırıcı ve belirleyici evrensel bir vasfıdır.

B. DİL

İnsanı öteki varlık türlerinden ayıran başlıca özelliği, ondaki konuşma yeteneğidir. Konuşma yeteneği insanın temel niteliğidir. Bu yetenekten yoksun olmak ise insandan daha alt düzeydeki yaratıklara özgüdür.⁶ Dil çalışmalarının tarihsel sürecine bakıldığında, her şeyden önce pratik kayguların öne çıktığı görülür. “Yeryüzünde dili ele alan çalışmaların bilinen en eskileri Eski Hint ve Yunan’a kadar uzanır. Dil konusuna ve dilin işlenmesine yönelmede başlıca iki etken rol oynamıştır. Bunlardan ilki, dindir. Dualara ve dinle ilgili metinlere gösterilen özenin dil çalışmalarını kamçilediğini söyleyebiliriz. Bilindiği gibi bir duanın yanlış okunması, yanlış değerlendirilmesi hiçbir dinde doğru bulunan bir şey değildir.”⁷

Dinsel etken bağlamında, Eski Hint’te köklü bir dilbilgisi geleneğinin yerleştiği biliniyor. Eski Yunan’da M.Ö. VI. yy.dan başlayarak dilbilgisi, dilbilim ve bugünkü dil felsefesinin çerçevesi içinde görülen konular, düşünürler tarafından gündeme getirilmiştir. Dilbilgisi kavramlarının belirlenmesi, kuralların konulması, daha çok Aristoteles döneminde olmuştur. Daha sonra “diller” üzerine çalışmalar yapılmıştır.⁸ Şu halde dinsel metinlerin dille olan doğrudan ilişkisi göz ardı edilemez.

Dil, zihin, dünya bilgisi, birey toplum ilişkileri, dil-dilbilim, dil-birey, dil-toplum, dil-yazın, dil-çeviri, dil-yorumlama konuları iletişimin bütünsellik boyutunu kuşatmayı amaçlıyor.⁹ Buna göre dilin esas işlevi topyekûn iletişim olunca Kur’an’ın sıklıkla teşbihleri kullanması son derece isabetli olacaktır.

6 Calvin Welss, *İnsan ve Dünyası*, çev. Bozkurt Güvenç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, 157.

7 http://www.felsefeekibi.com/dergi3/s3_y3.html 02. 04. 2008.

8 http://www.felsefeekibi.com/dergi3/s3_y3.html 02. 04. 2008.

9 http://www.felsefeekibi.com/dergi3/s3_y3.html 02. 04. 2008.

Doğa Felsefesi ile Fizik ya da Kimya arasındaki ilişki Dilbilim ile Dil Felsefesi arasında da kurulabilir. Dilbilimin birçok konusu Dil Felsefesi ile örtüşmektedir. Yaklaşımların farklılığı felsefenin kendine özgü bakışından kaynaklanmaktadır. Dil yetisinin insanın evrensel bir özelliği olduğu unutulmamalıdır. Diller ise özeldir ve sürekli değişime uğrarlar. “Dilbilimin ve dilbilimcilerin görevi bir dilsel topluluğa ait bireylerin zihinlerindeki ortak özelliği etraflı bir biçimde tanıtmaya çalışmaktır. Yakından incelendiğinde bu ortak özelliğin son derece karmaşık olduğu görülür. Sözcüklerin oluşumunu sağlayan sesbilgisi kuralları yanında, anlam ve dizimlerin oluşmasını sağlayan biçimbilimsel kurallar da vardır. Buna bağlı olarak, anlambilim kurallarının da unutulmaması gerekir”¹⁰

İşte tam burada dilin biçimsel yapısı ile onun anlamsal yapısı arasındaki ilişkinin varlığı gündemimize geliyor. Felsefeye düşünmenin de yöneldiği “anlam” konusu, dilbilimcilerin düşünür, düşünürlerin dilbilimci olduğu ortak bir alanda yer alıyor.¹¹

Chomsky'nin zamanında dilbilimde çığır açan universal grammar teorisi evrensel dilbilgisi, insanın beyninde doğuştan gelen bir dil yetisinin olduğunu iddia eder, evrensel dilbilgisine göre beynimizde bir dil edinim aygıtı vardır. Bu aygıt dil edinmemiz için birincil şarttır. Bu aygıtın ana işlevi çevremizde duyduğumuz her türlü linguistik veriyi işleyerek dil edinmemizdir. W. Von Humboldt'un vb. filozofların belirttiği gibi, bir toplumda yaşayan insanlar dünyayı gerçekte olduğu gibi değil, dillerinin kendine sunduğu biçimde görmektedirler. Bu yüzden, tek ve aynı gerçekler dünyası, ayrı diller konuşan toplumlara başka başka gözükecektir. Humboldt'a göre insanlar bu dünyada anadillerinin dünyayı kendilerine tanıttığı biçimde yaşamaktadırlar. Kendilerinden önceki yaklaşıma göre dil, insanları nesnel gerçeğe götüren, tarafsız ve saydam bir araçken, tarihselci yaklaşıma göre, kendisi de bir dünya görüşü içeren bu görüş doğrultusunda insanların gerçeğini biçimlendiren bir etmendir.¹²

Biz, Humboldt'un nesnel gerçeklerin ana dilin şekillendirdiği gibi algılanacağını kısmen doğru kabul etmekle beraber ondan önceki dilcilerin tezinin daha doğru olduğu, tarihselci tezlerin ise eksik kaldığını söyleyebiliriz. Tarihselci tezleri primitiv ilkel kabile dillerine özgü kılarak kabul edebiliriz. Çünkü çok özel bir kabile ve onun çok dar bir dilinin anlam

10 Zeynel Kiran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayınları, Ankara 2002, 39.

11 http://www.felsefeekibi.com/dergi3/s3_y3.html 02. 04. 2008.

12 <http://www.felsefeekibi.com/dergi3/s3y3.html> 02. 04. 2008

dünyası da özel ve dar olacaktır. Ancak geniş kitleleri kapsayan, gelişmiş ve büyük diller için aynı durumdan bahsedemeyiz. Ana dil, özneyi belirli oranda biçimlendirirse de onun evrensel olanı doğru ve objektif algılamasına engel olmadığı kanaatindeyiz. Bugünkü bilimin bütün insanlar tarafından doğru kullanılması evrensel bir bilim dilinin imkânını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ana dil insanların evrensel düşünme, evrensel algılama ve evrensel biliş ve iletişimlerine engel değildir.

Kur'an-ı Kerim'in nesnel ve evrensel hakikatleri soyut kelime ve kavramlar üzerinden anlatmak yerine teşbih ve temsil metodunu tercih ederek somut dil kullanmasının kanaatimizce bir nedeni de tarihselci dil anlayışının çıkmazına girmeden daha realist, daha evrensel ve herkes tarafından anlaşılır bir dil kullanmaktır.

Gelinen noktada kısa da olsa tarihsel ve tarihselciliğe değinmek gerekir. Tarihselcilik hakikatte Batı kültürünün ürettiği bir kavramdır. Bu durum, bazı araştırmacılar tarafından şöyle tespit edilmiştir: "Tarihsellik ve tarihselcilik kavramları Batı düşüncesinde ilimlerin tasnifi ile ilgili olarak, beşeri ilimler-tabiat ilimleri ayırımı epistemolojik bir çatışmaya dönüştüğünde ortaya çıkmış kavramlardır. Bu asrın ortalarından itibaren tabiat ilimlerindeki yeni keşifler, yeni teknolojilerin doğmasına sebep olunca beşeri ilimlerin statüsü üzerindeki tartışmalar da felsefenin ana meselesi olma imtiyazını kaybetmişti. Artık çağdaş ilim, bilim ve teknolojinin peşinden koşmakta, bilim ve teknolojinin ortaya çıkardığı meselelere çözüm aramaktadır."¹³

Bu durum, insan-tabiat ilişkilerinde bugün bizzat yaşadığımız problemlerin ortaya çıkmasına ve devam etmesine sebep olmuştur. Artık tabiat insan aklını yönlendiren bir fenomen haline gelmiştir. Hâlbuki İslam, beşeri bilimler ile tabiat ilimleri arasında organik bir ilişki görür. İnsanla tabiatı birbirinden ayırmaz. Kâinattaki düzenin ilahi lütfün ve bereketin bir ihsanı olduğuna dikkat çeker. İnsan, bu düzende bu sistem içerisinde diğer varlık kategorileri arasında çok özel bir yere sahiptir. Çünkü o diğer varlık kategorilerini (hayvan, bitki, cansız vb. fitratında bulunduran ve kâinatta ilahi ihsan olarak ne bahşedilmişse kendine musahhar kılınan fiilî ve kavli vahye muhatap olan bir varlıktır. İnsanla tabiat bir bütünlük oluşturur. Dolayısıyla İslam kâinata, tabiata ve beşere tamamen farklı bir dünya görüşü ile bakmaktadır. Kâinata, tabiata ve beşere bu açıdan bak-

13 Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, (çev. Nabi Avcı), Yeryüzü Yayınları, İstanbul 1982, 93; Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzul*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, 52.

mayan (Batı kaynaklı) dünya görüşleri ile ilgili olan tarihsellik ve tarihselcilik kavramları bu bağlantılar kavranmaksızın anlaşılabilir.¹⁴

İlerleyen satırlarda Kur'an teşbihlerinin ağırlıklı olarak tabiat üzerinden verilmesi ile tüm varlığı tek bir Yaratıcıya ait kılan vahiy bütünlüğü daha da net olarak görülecektir. Bu anlamda salt teşbih yöntemi bile Kur'an'ın tarihsel bir söz olamayacağını belirtmeye kâfidir. Epistemolojik olarak insan bilgisi ve kültürel şartlanmaları, zaman zaman tarihselliği mümkün kılarsa da, insan fitratı, özü itibarıyla tarihsel değil evrensel. Teşbihlerin evrensel fitratla ve tabiatla olan uyumlu ve sahih ilişkisine de örnekler bölümünde değineceğiz.

C. RETORİK ve BELAĞAT

Retorik, Fransızca rhétorique'den Türkçeye geçmiştir ki rhétorique Latince vasıtasıyla Yunanca rhétorikç (tekhñç), "retorik sanatı"ndan türemiştir. Rhétorikç (tekhñç) ise rhétôr "hatip"ten gelmektedir.¹⁵ Lisanın kullanımıyla ilgili ikna, teknik ve sanattır. Fikirleri, düşünceleri en iyi bir biçimde ifade etme, etkili konuşma demektir. Dili, mahkemede adaleti gerçekleştirmek, politikada yarar sağlama, temelde ikna etme, etkili ve cezbedici bir biçimde kullanma sanattır. Türkçede, güzel söz söyleme, hitabet sanatı, söz sanatlarını inceleyen bilim dalı, belagat¹⁶ demektir. Ayrıca iyi konuşma, sözle inandırma yeteneği, söz sanatlarını inceleyen bilgi dalı gibi anlamlara da gelmektedir. Edebiyatta ise, konuyu bütün yönleriyle kavrayarak hiçbir yanlış ve eksik anlayışa yer bırakmayan, yorum gerektirmeyen, yapmacıktan uzak, düzgün anlatma sanatı¹⁷ şeklinde anlamlandırılmıştır.

Sözlükte varmak, ulaşmak anlamına gelen belagat¹⁸ ise "fasih¹⁹ ve muktezay-ı hale uygun olan söz ve ifade"²⁰ demektir. Öte yandan belagat

14 Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzul*, s. 52-53. Tarihsellik konusunda geniş bilgi için bkz. Şevket Kotan, *Kuran ve Tarihsellik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001; Mehmet Paçacı, *Kur'an ve Ben ne Kadar Tarihseliz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002; Ömer Özsoy, "Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Nesnel Anlamı Üzerine", *İslami Araştırmalar*, Ankara 1996, c. IX, Sayı: 1-2-3-4, 1996, s. 135-143.

15 *English Dictionary*, Oxford University Press, 2004 (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Retorik>) 30.03. 2008.

16 TDK Güncel Türkçe Sözlük - retorik (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Retorik>), 30.03. 2008.

17 <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx>, 30.03. 2008.

18 İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sader, Beyrut 2003, II, 143; Firuzâbâdi, Mecduddin, *el-Kâmusu'l-Muhit*, Matbaatu Saade, Mısır, trs., III, 103.

19 Cürçani, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, (tah. Abdurrahman Umeyre), Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 1987, 214.

20 Sa'duddin et-Taftazanî, *el-Mutavvel ala't-Telhis*, Muharrem Efendi Matbaası, Dersaadet, 1310, 25.

anlamli, gerçeğe uygun ve insanın duygularını etkileyen sözleri de kapsar.²¹ Belagat tabiatı, Kur'an teşbihlerinin tüm insanların akıl, vicdan, fikir ve fitratlarına uygun olmasını gerektirir. Aksi durum onun evrenselliğine hanel getirir. Kur'an, bu duruma şöyle işaret eder: “*Andolsun ki biz bu Kur'an'da insanlara her türlü misali öğüt alırlar diye verdik.*”²² Aynı şekilde Kur'an'da bu teşbih ve temsillerin tefekkür²³ için verildiği, bu teşbihleri ancak âlim ve bilgin²⁴ olanların anlayabileceği vurgulanarak meselenin felsefi boyutuna işaret edilir.

Kur'an'da teşbih ile bağlantılı olarak “ahsene tefsiren”²⁵ tabiri yer alır. Yani en güzel açıklama ve en net beyan. Şu halde Kur'an-ı Kerim'de teşbih ile açıklık, açıklama, netleşme ve anlam berraklığı arasında bir ilişki kurulmaktadır. Ayrıca ayette bu teşbihlerin vahiy sahibi tarafından yapıldığının özellikle vurgulandığı, ilahi teşbih ve anlatımların gerçek ve hak oldukları belirtilerek ayrıca teşbihlerle doğru ve gerçeklik arasında da bir ilinti kurulmuştur ki, bu da Kur'an mesajına uygundur. Çünkü Kur'an zaten bu teşbih ve temsilleri kendinin hak, gerçek bir kitap ve evrensel bir mesaj olduğunu kanıtlamak için kullanmıştır.

D. ANLAM ve ANLAMA

“Anlam” bir şeyin gösterdiği veya dile getirdiği mefhum²⁶ veya “lisanla alakalı bir ifadenin göndermede bulunduğu şey dışında sahip olduğu, anlaşmaya yönelik bir muhteva”²⁷ demektir. “Anlama” ise, gösteren ile gösterilen arasında bağ kurma süreci veya bir kelime söylendiğinde onunla ilgili kavramın zihinde canlanmasıdır.²⁸ Kısaca, nesnenin (obje) neligi ve mahiyeti “anlam”, bu mahiyeti zihne (süje) kabul ettirmek de “anlama” olmaktadır.

21 Cürçani, *et-Tarifât*, 72; Ali Carım-Mustafa Emin, *el-Belağetu'l-Vadihe*, Mısır, trs., 8.

22 Zümr, 39/27. Ayet meallerinde genel olarak Ali Özek başkanlığındaki heyetin hazırlanmış olduğu (*Kuran-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001) mealden faydalandık.

23 Haşr, 59/21.

24 Ankebut, 29/43.

25 Furkan, 25/25.

26 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 56.

27 Atakan Altınören, *Dil Felsefesi Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, 7; Faruk Gürbüz, *Tercüme Problemleri ve Mealler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 117.

28 Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara 199, 32; Faruk Gürbüz, *age*, 117.

“Bellek, geçmiş yaşantıları anında saklayabilme gücüdür. Bir şeyin bellekte yer etmesi ve istenildiği zaman anımsanabilmesi için ol şeyin önce algılanması gerekir. Algılanma sonucu elde edilen izlenimlerin zihinde yer tutması ikinci evreyi oluşturur. Her öğrenilen şeyin zihinde izi kalır. Öyle ki daha önce görülmüş, algılanmış nesne ve olaylarla karşılaşıldığı zaman, bunların daha önce görülmüş olduğu anımsanır. Buna tanıma denir. Tanıma, belleğin ilkel bir belirtisidir. Böylece daha önce gidilen yerler, tanışılan kimseler, müzik parçaları, yeniden görüldüğü ve işitildiği zaman tanınır. Tanımak için bir nesneyi veya olayı bir kere algılamış olmak yeterlidir.”²⁹ Zaten bu makalede biz de her şeyden önce herhangi bir olayın veya düşüncenin her şeyden evvel algılanması gerektiğine, algının ilk basamak olduğunu vurgulamaya çalıştık. Teşbihler de, olay ve nesnelere, ilk evre olan “algılama” ve bir sonraki evre olan “tanıma” evresinde anlamaya çalışan özneye destek sağlamaktadır.

“Manalı olarak sözü edilebilen her şeyin felsefe tarafından incelenebileceği, dolayısıyla felsefenin konusunun evrensel olduğu, bir yandan bütün dil-dışı nesnelere, öbür yandan da mümkün olan bütün (mânalı) dilsel-ifadeler felsefenin konusu içine girebilirler.”³⁰ Buna göre anlam ile uğraşmak felsefe yapmaktır. Felsefe evrensel bir olgudur. Kur’an’ın teşbihleri de esasen teknik olarak anlama kuvveti katan güçlendiricilerdir. Teşbih, anlam alanından soyutlanmadığına göre o da evrensel bir karaktere sahip olmaktadır.

Beyan ise en iyi şekilde anlatmak demektir. Anlatmanın olabilmesi için ortada bir anlamın, ifadeli bir göstergenin bulunması lazımdır. Anlatma ise bu objenin, nesnenin, göstergenin yani anlamın başka bir zihne aktarılması demektir. Teşbih de beyan ilminin temel konusu olduğuna göre, beyan ilmi sadece teşbihten ibarettir denilse abartı sayılmaz. Çünkü beyan ilminin kapsamında yer alan mecaz, istiare vb.leri teşbihin bazen açık bazen kapalı türleridir. Dolayısıyla beyan; anlama, anlatma olayıdır. Böylece teşbih doğrudan anlam, anlama, anlatma ve anlamlandırma döngüsünün önemli bir bölümünü oluşturur.

E. TEŞBİH

Kur’an, kendisinin anlaşılması için kolaylaştırıldığını tekrar tekrar söyler.³¹ Bunu da insanların hatırlayıp düşünmeleri ve akıllarını kullana-

29 Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1978, 176.

30 Teo Grünberg, *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, (çev. Hüseyin Batuhan) Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, 6.

31 Kamer, 54/17, 22, 32, 40; Meryem, 19/97, Duhan, 44/57.

rak var oluşlarını anlamlandırmaları için yaptığını bildirir. Şatibi (790/1388) “Şunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamıyorlar”³² ayetinin, “onlar hitabın kendisini anlamıyorlar manasına gelmediğini; bilakis onlar hitaptan Allah’ın muradını anlamıyorlar tarzında bir anlamın kastedildiğini belirtmektedir. Çünkü Kur’an Arapların diliyle nazil olmuşken nasıl olur da onlar hitabın kendisini anlamazlar? Demek ki aslında onlar kendilerine yöneltilen hitabın manasını anlamışlar; fakat kelimadan (hitaptan) Allah’ın ne kastettiğini anlama konusunda hiçbir çaba göstermemişlerdi”³³ diyerek Kuran okumalarını anlamlı kılan en büyük etkenin murad-ı ilahiyi anlamaya çalışmak olduğuna işaret eder.

Aynı şeyi “Hâla Kur’an’ı tedebbür etmezler mi? Şayet o Allah’tan başkasından gelseydi elbette onda birçok çelişkiler bulurlardı”³⁴ ayetinde de görmek mümkündür. Zira kendileri Arap oldukları için burada ifade edilen sözün zahiri onların anladıkları bir şeydi ama orada murad edilen ise başka bir şeydi; yani Kur’an’ın Allah katından geldiğinde hiçbir kuşku yoktu. Eğer tedebbür edilseydi Kur’an’da hiçbir çelişki olmadığı, dolayısıyla onun Allah’tan geldiği anlaşılırdı. Hiç kuşkusuz tedebbür, maksatlara yönelmekle olur. Ancak onlar Kur’an’dan yüz çevirdikleri için tedebbür etmemişlerdi. Zira eğer etselerdi yüz çevirmemeleri gerekirdi.”³⁵ “Yani ayette sözü edilen muhataplar kelamın zahiri manasını kavramışlardı. Çünkü bu söz onların kendi ana dilleriyle söylenmişti. Ama batını manayı anlamamışlardı. Zira o, Allah Teala’nın kelimadaki içsel anlamdı; tabii ki bu da zahiri anlamın bilinmesinden sonraki aşama yani tedebbürün neticesi için söz konusu idi.”³⁶

Teşbih kelimesi, ş-b-h kök fiilinden türemiş bir mastardır. *Şibh*, *şebih* ve *şebih* formları bulunmakla beraber en yaygın formu teşbih kalıbıdır. Misl ile aynı anlamdadır. Bir şeyin bir şeye benzemesi demektir. Bu anlamda “müteşabihat” ile “mütemasilat” aynı anlama gelen türevlerdir. “...Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, “Bu tıpkı daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Halbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir...”³⁷ ayetindeki (ve utu bihi müteşabi-

32 Nisa, 4/78

33 Şatibi, Ebu İshak, *el-Muvafakat*, Mekke 1975, 2. baskı, III, 382-385; Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, 146.

34 Nisa, 4/82.

35 Şatibi, *el-Muvafakat*, III, 383; Muhsin Demirci, *age*, 147.

36 Muhsin Demirci, *age*, 147.

37 Bakara, 2/25.

hen) ibaresindeki müteşabih kavramı ise suret ve şekilde birbirine benzeyen fakat tatları farklı meyveler demektir.³⁸ Türkçede ise teşbih benzetme tabiri ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Teşbih, belagatın bir bölümü olan beyanın önemli bir unsurudur. Şüphesiz teşbih ile beyan beraberce anlama ve ikna etme, muhatabı etkileme gibi retoriğin unsurlarını barındırmaktadır. Çünkü beyan, lügatte keşf ve izah demektir.³⁹ Istilahta ise manaları açıklık bakımından farklı yollarla ifade etmeyi öğreten bir ilimdir⁴⁰ Beyan dinleyiciyi bir şeyin mahiyetine, hakikatine ulaştıran, gizli olanı ve manaları açığa çıkaran, örtülü olanı açıklayan fasih sözdür.⁴¹ İlm-i beyan teşbih, mecaz ve kinaye ile sınırlıdır.⁴²

Teşbih, insan tabiatının bir şey anlatmak için kendisine başvurduğu ilk yoldur. Teşbih, temsil anlamına gelir. Bir şeyin (durum) bir şeye manada ortak olması, benzemesi demektir. Bu benzetme çoğu zaman edatla⁴³ (ke, keenne misle, şibhe) yapılır. “*el-ilmu ke’n-nuri fi’l-hidâyeti*” yani “İlim hidayette nur gibidir”örneğinde ilim, müşebbeh (benzeyen), nur müşebbehun bih yani kendisine benzetilendir. Bu ikisine teşbihin (iki) tarafı denir. Hidayet de benzerlik boyutudur (vechu şebeh, yön), kâf harfi ise teşbih edatıdır. Böylece teşbihin dört temel unsura sahip olduğu görülür.⁴⁴ Edatları itibariyle teşbih üçe ayrılır: 1. Müekked teşbih (edat zikredilmemiş) 2. Mürsel teşbih (edatı zikredilmiş) 3. Belîğ teşbih (hem edat hem de benzeme yönü hazfedilmiş) teşbih.⁴⁵

Bu retorik sanatında teşbihin her iki tarafı yani benzeyen ile benzetilen ya hissîdir beş duyu ile algılanabilir; “sen aydınlatmada güneş gibisin”; ya da aklîdir ancak aklen idrak edilebilir: “İlim hayat gibidir.” Veya benzeyen hissî, benzetilen aklîdir; “kötü tabip ölüm gibidir.” Ya da benze-

38 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VIII, 17.

39 Râğib el-İsfehâni, *Mufredatu Elfasi'l-Kuran*, (tah. Safvan Adnan Davudî), Daru'l Kalem, Dimaşk 2002, 157; İbn Manzur, *Lisanul Arab*, II, 125; es-Seyyid Ahmed El-Haşimi, *Cevahiru'l-Belağe*, el-Mektebetu'l Asriyye, Beyrut 2005, 216; Zemahşeri, Carullah Ebulkasım, *el-Keşşaf*, Mektebetu'l- Abiykan, Riyad 1994, III, 378; Hazin, Alauddin, *Lubabu't-Tevîl*, (*Mecmau't-Tefasir*), Çağrı Yayınları İstanbul 1979, I, 64.

40 Sa'duddin et-Taftazani, *el-Mutavvel ala't-Telhis*, 300.

41 Taftazani, *el-Mutavvel*, 300; Haşimi, *Cevahiru'l-Belağ*, 216.

42 Tahirul Mevlevi, *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, 27.

43 Bu edat da bazen mefuz yani cümlede lafız olarak mevcut olur; Zeyd aslan gibidir; ya da melhuz yani manası itibariyle mevcut olur; Zeyd aslandır. Burada (gibi) edatı düşünce olarak zihinde vardır.

44 Ali Carım-Mustafa Emin, *el-Belağetu'l-Vadiha*, by., trs, 20; Haşimi, *Cevahiru'l-Belağ*, 219.

45 Haşimi, *Cevahiru'l-Belağ*, 237.

yen aklî, benzetilen hissî olur; “ilim nur gibidir” örneklerinde olduğu gibi.⁴⁶ Hissî teşbihe aynı zamanda hayalî teşbih, aklî teşbihe de vehmî teşbih adı verilir. Açlık, susamışlık gibi vicdani/dahili şeyler de aklidirler. Teşbihin iki tarafı arasındaki tezatlık bazen eşitliğe indirgenir ve benzetme boyutu artık ya zarafet ya da istihza ifade eder. Kekeme birinin gayet hatip bir şaire (mesela meşhur şair Kus b. Saide’ye) ya da cimri bir adamın çok cömert olan Hatem’e (Hatem-i Tai) benzetilmesi istihza anlamına gelir. Artık buradaki teşbihin zarafet mi istihza mı anlamında kullanıldığı, (bağlam, ima, işaret, maksat vb.) karinelere anlaşılır. Şayet teşbihten kasıt salt zarafet (iltifat, kibarlık) ise zarafet, maksat o değilse istihza anlaşılır.⁴⁷

1. Teşbihin Retorik Değeri

Teşbih sanatının retorikte hatırı sayılır bir konumu vardır. Çünkü o gizli olanı açığa çıkarır, uzağı yakına getirir, anlamlara yücelik ve açıklık katar, sözü tekid ederek daha kıymetli kılar, ona şeref ve güzellik katar. O, sınırları, konuları ve kapsamı itibariyle çok geniş bir sanattır.⁴⁸ Teşbihte kendisine benzetilenin, benzeme yönü itibariyle benzeyenden daha kuvvetli ve baskın olması gerekir. Aksi takdirde benzetme anlamsız hale gelir.⁴⁹

2. Teşbihin Amacı

Teşbih şu nedenlerden dolayı yapılır:

1. Müşebbehin durumunu sıfatla niteleyerek netleştirmek
2. Müşebbehin durumunun imkanını beyan etmek
3. Müşebbehin niceliğini (zayıflık- güçlülük) açıklamak
4. Müşebbehin durumunu dinleyiciye misallerle göstermek
5. Müşebbehin varlığının imkanını (meydana gelebilirlik) beyan etmek
6. Müşebbehi övmek (medh)
7. Müşebbehi kötölemek (zem)⁵⁰

46 Haşimi, *age*, s. 222.

47 Haşimi, *age*, s. 221; Ali Carım-Mustafa Emin, *age.*, 34.

48 Haşimi, *Cevahiru'l-Belağa*, 219.

49 Haşimi, *age*, 235.

50 Ali Carım-Mustafa Emin, *age.*, 55; Haşimi, *age.*, 238-239.

Teşbih yukarıdaki şartları taşıy ve kendisine benzetilen benzeme yönü itibariyle daha kuvvetli ise bu teşbihe (hasan/makbul) güzel teşbih denir. Benzeme yönü çok uzak ise ayrıca yukarıdaki şartları da içermiyorsa ona (kabih/merdud) kötü teşbih denir.⁵¹ Öte yandan bazı teşbihler abartı ve manaya delaleti bakımından daha güçlüdür. Bunun üç derecesi vardır:

3. Teşbihin Dereceleri

1. Üst dereceli (en ileri, belîğ) teşbih: Benzeme yönü ve edatı hafzedilen teşbihtir. Örnek, “Ali aslandır” Burada “gibidir” edatı ve benzeme yönü (cesaret) hafzedilmek suretiyle Ali aslanla bütünüyle benzeşmiş adeta aynileşmiştir. Onun için bu teşbihe teşbih-i belîğ⁵² denir.

2. Orta dereceli teşbih: Sadece edatı hafzedilen teşbihtir; “Ali cesarete aslandır” veya sadece benzeme yönü hafzedilir; “Ali aslan gibidir.”

3. Alt dereceli teşbih: Hem edat, hem de benzeme yönü beraberce zikredilen teşbih. Bunda artık ilk iki özellik kaybolmuştur.⁵³ “Ali cesarete aslan gibidir.” Dolayısıyla teşbihin unsurlarının azalması onun kalitesinin artması anlamına gelmektedir.

II. KUR’AN’DAN BAZI TEŞBİHLER

Burada zikredeceğimiz örnekler herhangi bir sistematığe bağlı kalınmadan seçilmiştir. Konunun açıklığa kavuşmasına yetecek kadar örnekleme ile yetinilmiştir.

1. Kör Teşbihi

“De ki göklerin ve yerin Rabbi kimdir? Allah’tır de. De ki, Onu bırakıp da kendilerine bile bir faydası ve zararı olmayan dostlar mı edindiniz? De ki kör ile gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu? Yoksa Allah’a O’nun gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allahın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi? De ki, her şeyin yaratıcısı Allah’tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sahibidir.”⁵⁴ Bu ayetlerde inkârcı,

51 Haşimi, age, 241.

52 Haşimi, age, 241

53 Haşimi, *Cevahiru'l-Belağa*, 242.

54 R’ad, 13/16, 19. Ankebut 29/41. ayetinde de benzer bir teşbih yapılmıştır: “Allah’tan başkasını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanaksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi.”

âmâyâ; inkâr, karanlığa; mümin, görene; iman ise nura benzetilerek teşbih yapılmıştır.⁵⁵ Buradaki *âma* ve *basîr* kavramları mutlak olarak kullanılarak akîl bir teşbih yapılmıştır. Çünkü iman aydınlığa, inkâr ve küfür ise karanlığa benzetilmiştir. Bunların her ikisi de beş duyu ile hissedilmezler.

Tek Allah'a imana davet eden ayetteki evrenselliğe gelince; arz-sema, fayda-zarar, gören-kör, karanlık-aydınlık, ortaklar, her şey, yaratma gibi görüngülerin hepsi evrenseldir. Nahl suresinin başından itibaren (yerler ve gökler, hayvanlar, yağmur suyu, bitkiler, ağaçlar, ekinler, zeytinler, hurmalar, üzümler ve diğer meyveler, gece, gündüz, ay, güneş, yıldızlar, taze balık, inci mercan, deniz, deniz ulaşım vasıtaları, sarsılmamak için dağlar, ulaşım yapabilmek ve yol bulmak için ırmaklar ve vadiler gibi) nimetlerini sıralayan yüce Yaratıcı artık 17. ayette bu kadar varlığı ve nimeti yaratan, hiçbir şey yaratmamış ve yaratmaya dahi güç yetiremeyen sahte ilahlar gibi olabilir mi? diye sormaktadır. Böylece ayet, teşbih ile tek Yaratıcı ilkesini insanların beyinlerine evrensel bir tarzda nakşetmeye çalışmaktadır.

2. Kül Teşbihi

*"Rabbini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu derin sapıklıktır."*⁵⁶ Bu ayette (maruf) pozitif veya (münker) negatif fiil ve eylem sahibi inkârcıların tüm yapıp ettikleri, rüzgârın savurduğu küle benzetilmiştir. Ancak iman bağı olmadığından Allah'tan herhangi bir karşılık bekleme hakkına sahip olamayacaklar. Onların bu eli boş kalma hali rüzgârın savurduğu küle benzetilmiştir. Onların sıla-i rahim yapmaları, akrabaya iyilik etmeleri, esirleri fidyelerini ödeyerek kurtarmaları, misafirler için deve boğazlamaları, muhtaçlara yardımda bulunmaları gibi güzel davranış ve amelleri de boşa gider. Bu (hebaen mensura) boşa gidiş ve yok oluşun nedeni, o eylemlerinin Yaratıcı yanında hiçbir değeri olmayan, bir temel ve esası bulunmayan gayeler için yapılmasıdır.⁵⁷ Çünkü bu güzel davranışları Allah'a yaklaşmak için değil fakat riya, övgü veya bir başka dünyevi gaye ve mak-

55 İbni Atiyye, Abdülhak b. Ğalib, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, III, 306.

56 İbrahim, 14/18.

57 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 371.

sat için yapmışlardır. Dolayısıyla burada adl-i ilahi açısından herhangi bir haksızlık söz konusu değildir. Zira bu ameller ahiret azığı olmak, sevap kazanmak veya Allah'ın rızasını talep etmek gibi bir amaçla yapılmamıştır.

Burada vurgu imanadır. Eylem ve davranışlar kimin adına ve kim için yapıyorsa ona göre değer kazanır. Bu teşbih, esprisi itibariyle, X firmasının mallarını pazarlayıp tanıtan kimsenin Y firmasından ücret veya prim istemesine benzer. X ülke için cepheye gidip savaşan bir askerin savaştan sonra Z devletinden takdir veya mükâfat beklemesi anlamsızdır. Şu halde aidiyet ve kimlik esastır. Bu gerçeklik ilerleyen ayetlerde daha da ikna edici olması ve netleşmesi için ağaç benzetmesi ile dile getirilmiştir.

3. Ağaç Teşbihi

“Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl bir misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.” “Kötü bir sözün durumu da, yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.”⁵⁸ Bu ayetlerde Allah Teala güzel sözü, güzel ağaca benzetmiştir. Çünkü güzel sözün meyvesi güzel amel, güzel ağacın ürünü de faydalı meyvedir. Burada da “ağaç”, “meyve”, “kökünden sökülmiş ağaç” gibi unsurlar evrenseldir.

Müfessirlerin açıklamalarına göre “güzel söz”den maksat kelime-i şahadettir; yani imandır, imana ait olmaktır. Eylem ve davranışları Allah için yapmaktır. Fiillerin nihai anlamda değer kazanması da buna bağlıdır. Bu kelime dışta ve içte daima güzel amellerin meydana gelmesine sebep olur. Allah'ın razı olacağı her güzel iş bu kelimenin meyvesidir. Kötü kelimeye gelince o da Allah'ı inkârdır. Bu kelime her türlü fitnenin, fesadın ve felaketin kaynağıdır. Kötü söz, hem dünyada hem de ahirette insanın hasara sürüklenmesine sebep olur. Ayette de kötü söz (inkâr) kötü ağaca teşbih edilmiştir.⁵⁹ Güzel ağaç nübüvvet, kötü ağaç da tuğyan ve batıl davadır.⁶⁰ Dolayısıyla küfür ve inkârın, meyvesi karşılığı ve mükâfatı yoktur. İlahî olanı kabul etmeyenin ilahî meyve yemekten mahrum kalması makul ve anlaşılırdır.⁶¹

58 İbrahim, 14/24, 25, 26.

59 Ali Özcek (Başkanlığında Heyet), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, Medine 1987.

60 Seyyid Kutub, *fi Zilali'l Kur'an*, Daru's-Şuruk, Kahire 1988, 15. baskı, IV, 2098.

61 Zemahşeri, *Keşşaf*, III, 378.

4. Karanlık Teşbihi

“Onların (misali) durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir. Artık hiçbir şeyi görmezler.”⁶² Bakara suresi 8. ayetten itibaren münafıkların inkârcı (ve *ma hum bi muminin*), aldatıcı (*yuhadiun*), mantık ve psikolojilerinin bozuk olduğu (*fi kulubihim marad*), görünürde düzen ve barıştan yana oldukları (*innema nahnu muslihun*), gerçekte ise fitneci ve beyinsiz (*sufeha*) oldukları, dalgacı ve alaycı oldukları (*innema nahnu mustehziun*), her zaman kaybettikleri (*fe ma rabihat ticaretuhum*) ve asla doğru yolda olmadıkları (*ve ma kanu muhtedin*) gibi karakteristik özellikleri anlatılmaktadır. Bu kadar tasvirle yetinmeyen ilahi hitap onların durumlarının zihinlerde daha iyi yer edebilmesi için bir misal ve teşbihle söze devam etmiştir:

Münafıkların Hz. peygamberle olan ilişkisi ve durumu karanlık bir gecede kendini, ailesini ve malını korumak için ateş yakan kişiye benzetilmiştir. Ateş yakıldığında kişi etrafını görüp; kendini, ailesini ve malını emniyette hissederken birden ateşin sönmesiyle karanlıkta kalanların durumuna benzetilmiştir.⁶³ Bu ayette münafıkların durumu teşbihle anlatılmış; ancak onların sapıklık ve nankörlükteki derecelerinin daha iyi anlatımı için hemen devamındaki ayette teşbihin en ileri aşaması olan belîğ teşbih devreye sokulmuştur: “Onlar sağır, dilsiz ve kördürler.”⁶⁴ Bilindiği gibi en üst dereceli (en ileri, belîğ) teşbih, benzeme yönü ve edatı hazfedilen teşbihtir. Yukarıdaki ayette de münafıklar, mahza sağır, dilsiz ve kör telakki edilmişlerdir. Onlar, sağırlara, körlere benzerler denilmemiş; direkt olarak “sağır ve kördürler” şeklinde belîğ teşbihle sağır ve körlere özdeşleştikleri adeta aynileştikleri ifade edilmiştir. Günümüzde yeryüzünün her tarafında münafık, bozguncu ve ikiyüzlüler aynı karaktere sahiptirler.

Teşbihî anlatım kalp ve vicdanlara sıradan betimlemelerden daha çok etki eder. Zira temsil, gizli olan anlamların açık görünür olanlarına benze-

62 Bakara, 2/17. Kullandığımız mealde “Artık hiçbir şeyi görmezler” ifadesi yer almamaktadır. Benzer bir teşbih için bkz. Bakara, 2/171. Öte yandan misal, misl ve mesel kelimeleri “şibh” anlamında teşbih edatı gibi kullanılmaktadır; bkz. Musa Şahin Laşin, *el-Lealiu'l-İhsan fi Ulu-mi'l-Kuran*, Daru'ş-Şuruk, Kahire 2002, 197.

63 İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, (Mecmau't-Tefasir), I, 64-65.

64 Bakara, 2/18; Benzer bir örnek için bkz. Hud, 11/24.

tilmesi demektir. Bu, eşyanın, olay ve olguların öz ve mahiyetine daha yakından vakıf olmaya götürür ki, bu da izah ve tefsirin yani beyanın nihai sınırıdır.⁶⁵ Hakikaten en zor anlatımlarda bile öğreticinin son tahlilde başvurduğu yöntem, bir misalle konuyu izah etmektir ki artık ondan sonra söz bitmiştir; gerisi zekânın algılama gücüne kalmıştır. Kur'an, beyan ve izahın nihai mertebesi olan misal ve teşbih üslubu ile nifakın durumunu böyle açıklamaktadır.

Bakara suresinin 19. ve 20. ayetlerinde de benzer temsil ve teşbihler yapılarak 21. ayette evrensel bir hitap tarzı olan "ey insanlar" (*eyyuhâ'n-nas*) şeklinde hitap edilerek bütün insanlardan tek yaratıcı Rabb'e kul olmaları istenmiştir. Pozitif bilimle ispat edilemese de teolojik açıdan bu öneri ve davet evrenseldir. Kur'an, bütün insanların iman etmeyeceğini ilan etmekle beraber yine de onların hepsini iman etmeye davet etmekten geri durmamaktadır. Geçmişte, bugün ve gelecekte tüm insanların iman etmediği, etmeyeceği evrensel bir gerçeklik olduğu gibi; Kur'an'ın bütün insanları ısrarla tevhide davet etmesi de evrenseldir; çünkü her iki durum da evrensel sosyal realiteye uygundur.

Birinci ayette teşbihin ilk unsuru yani "benzeyen insan" kavramı evrenseldir. Benzetilen de karanlık bir gecede "ateş yakan insanlar"dır; ateş yakan insanlar betimlemesi evrenseldir. Nitekim ateş, gece ve insan tabirleri de tüm detaylarıyla beraber evrenseldir. Benzetme yönü ise "aydınlıkta yol bulma" ki bu da evrenseldir. Çünkü karanlıkta yol yürümek imkânsız bir şeydir. Nitekim ayetin sonu da "artık karanlıkta göremeyecekleri, dolayısıyla yollarını bulamayacakları" şeklinde bitmektedir. Esasen görme olayı da doğrudan doğruya ışık sayesinde olabildiği kesinleşmiş bir fizik kanunudur. Aynı şekilde nur ve ateş gibi kavramlar da evrenseldir. Sağırılık, dilsizlik ve körlük de evrensel anlamda bilinen vücut arızalarıdır. Dünyanın her tarafında gerek maddi gerekse manevi sağırılığın ve körlüğün ne olduğu bilinmektedir. Ayet, manevi anlamda sağırılığı ve körlüğü maddi olanına benzetmek suretiyle zihinde daha etkili ve kalıcı bir tesir bırakmayı amaçlamaktadır. Bu teşbihlerde maddi unsurların seçimi ile hem akıl ikna edilmekte, hem de sağırılık ve körlük gibi insanlık için son derece olumsuz betimleme ve benzetmeler yapılarak vicdanlara etki edilmektedir.

65 Hazin, *Lubabu't- Te'vil*, (*Mecmau't-Tefasir*), I, 65.

5. Dağ Teşbihi

“Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna, “Yavrucuğum, bizimle beraber sen de bin, inkârcularla birlikte olma” diye seslendi.”⁶⁶ Ayette denizdeki dalgalar dağlara benzetilmiştir. Hakikaten dalgaların büyüklüğünü ifade etmek için kullanılabilir en isabetli kavram dağ kavramıdır. Zira dağ, kara parçalarında ovaya nispetle oluşan yüksek çıkıntıdır; dalga denizin dağıdır; o da hem bir yükseklik hem de çıkıntıdır. Teşbih sanatında mübalağa hikmeti de arandığından bu dev dalgaların büyüklüğü ancak dağ teşbihi ile anlatılabilir. Tüm insanların en iyi bir şekilde anlayabilecekleri dil, tabiat fenomeninden seçilen evrensel tabir ve kavramlardır. Bilindiği gibi hem dalga, hem dağ en iyi tanınan tabii evrensel unsurlardır.

Kur’an’daki teşbihlerin ana omurgasını tabiat tasvirleri oluşturmaktadır denilebilir. Kur’an’ın ana konularından biri de tabiattır. Bu konuda bütün bir tabiat Allah’ın bir eseri ve sanatı olarak vurgulanır. Bir bütün olarak yer küreden uzaya, göklerden güneş sistemine, dağlardan bulut ve yağmura hep kozmik fenomenlerden sık sık örnekler veren bir Kitab’ın tarihsel, yöresel olması mümkün değildir. Esasen tabiat, başlı başına evrensel bir görüngü olup ne Doğuya ne de Batıya aittir.

Evrenin her tarafında bir düzen ve intizam görülmektedir. Bu düzeni kuran Yaratıcı sadece belli bir yörenin, coğrafyanın değil tüm evrenlerin Rabbidir. Böyle olunca O’nun evrene verdiği disiplin ve düzen de evrensel olmalıdır. Çünkü “*halk ve emr*”⁶⁷ bütünüyle O’na aittir. Dolayısıyla O, mülkünün idare ve tasarrufunu başka varlıklarla paylaşmaz..

66 Hud 11/42. Dalgaların dağ teşbihi için ayrıca bkz şüara, 26/63; lokman, 31/32. Nur suresi 24/35,39. ve 40. ayetlerde de kullanılan unsurlara baktığımızda yer-gök, karanlık, nur, yıldız, doğu, batı, ağaç, yağ, dokunma, aydınlatma vb. unsurların hepsi evrenselidir. Çöl, serap, susama, zannetme, su, deniz, dalga, bulut, el vb. unsurlar da evrenselidir.

67 Araf, 7/54, (*ela lehu'l halku ve'l emru tebareke'llahu rabbu'l alemin*) “...Dikkat edin yaratmak da emretmek de yalnız O’na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın şanı yücedir.” İklim zamanları, içinde yaşadığımız evrenin, yer kürenin, son zamanlarda atmosferde biriken karbon vb. gazlardan dolayı oluşan küresel ısınma nedeniyle tehlikede olduğunu bildirmektedirler. Önlem alınmadığı takdirde de topyekûn hayatın sona erebileceği uyarısında bulunmaktadırlar. İnsanların bencil ve çıkarıcı, endüstriyel ve ticari saiklerle yarattığı bu evrensel felaketin kaynağında da insan faktörü bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerimdeki teşbihlerde vurgulanan ana fenomenler hayati önemi haiz tabiat unsurlarıdır. Teşbihlerin temel amacı, (müşebbeh/benzeyenin) durumunu beyan etmek ve açıklamak olduğuna göre, bunların sürekli tabii halleri içinde olmaları gerektiği sonucuna varırız. Yeryüzü tahtasını çeşitli tabii ayet örnekleriyle donatan İlahî irade, bunların birer ayet olduklarını ilan etmiş, onlar üzerinden bolca örnekler vermiş, temsil ve teşbihler yapmıştır. Bu tabiatın tahrir edilmesi İlahî ders araçlarının tahrir edilmesi anlamına da gelir.

Tabiat hem evrensel bir kitap, hem de evrensel bir öğüttür. Gerçek Yaratacının hükümdarlığından pay çalmak isteyenlere en ufak bir şans vermeyen evrensel bir kitaptır. Çünkü bu Kitab'ın her sayfası, her satırı, her harfi sadece O'na aittir. Böylece tabiat teşbihleri ile beşerin salt aklı değil, aynı zamanda görsel yeteneklerine de hitap edilmiş, beşerin öğrenme istidadı göz önünde bulundurulmuştur.

6. Bütün İnsanları Öldürme / Diriltme Teşbihi

*"Bundan dolayı İsrail oğullarına (Kitapta) şunu yazdık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır. An-dolsun ki, onlara resullerimiz apaçık deliller (mucize ve ayetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmekte-dir."*⁶⁸ Bir insanı haksız yere öldüren kimse bu keyfi tutumu (ahlaki, vicdani veya kanuni engelleri aşarsa) ile gerçekte bütün insanları da öldürebilir. Bu durum, katilin ruh halini, cinayetin imkânını ve ne kadar kötü olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ayette "Bir tek insanın öldürülmesi, fecaatin büyüklüğünü ve işlenen cinayetin kötülüğünü göstermek için bütün insanların öldürülmesine benzetilmiştir."⁶⁹ Burada tek olarak "birey insan" da evrenseldir; "bütün insanlar" ifadesi de evrenseldir. Ve yeryüzünde cana kıymanın ne kadar kötü, korkunç ve zalimce olduğunu bundan daha iyi ifade etmek mümkün değildir. Müsned ve müsned ileyi açısından durum böyledir. Bu durum aynı zamanda teşbihin isnadı yani eylem açısından da evrenseldir. Çünkü burada isnad yani fiil "katl"dir, öldürmedir. Öldürme eylemi de yöresel değil evrenseldir. Cana kıyma (katl) belli bir yöreye, bir topluma, coğrafyaya değil yeryüzünün tüm mahalle, bölge, ülke ve kıtasında işlenmektedir. Tarihte, kılıç, mızrak vb. aletlerle yapılan cana kıymalar günümüzde bombalar, kitle imha silahları, nükleer ve kimyasal silahlarla yapılmaktadır. Alet ve eylem biçimi değişse de eylemin özü ve mahiyeti değişmemiştir. Kanaatimizce cana kıymak, beşerin en büyük cinayeti ve beşer cinsinin de en büyük problemidir. Kan dökücülük nitelemesi, onun çok kadim ve ayrılmaz bir vasfı olması sürdürmektedir.⁷⁰

68 Maide, 5/32.

69 Ahmed Mustafa el-Meraği, *Tefsiru'l-Meraği*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1974, VI, 102.

70 Ahzab, 33/72.

Gelecekte cinayetlerin sona erdiği, herkesin emniyette olduğu bir dünya görülecek midir? Uzun asırlara dayalı tecrübe böyle bir şeyin mümkün olmadığını göstermektedir. Cinayet, tüm dinlerde en büyük günah olarak kabul edilmiştir. Ancak Kur'an'daki retorik, bu cinayetin ne kadar korkunç olduğunu en güzel bir biçimde ifade etmesi açısından son derece dikkat çekicidir. Burada İsrailoğulları özelinde yapılan retoriğin hakikatte mahiyeti ve mesajı umumdur, evrenseldir.

7. Başak ve Kaya Teşbihi

*“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*⁷¹ Hayırlı faaliyetlere yardımcı olmak, fakir fukaraya maddi yardımda bulunmak, kimsesizlere el uzatmak evrensel fenomenlerdendir. Aynı konuda 262. ve 263. ayetlerde de “yapılan infak, hayır ve yardımların başa kakılmaması”, gururun rencide edilmemesi istenmektedir. *“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”*⁷² Başa kakılarak, incitilerek yapılan yardımdan herkes ızdırıp duyar, incinir. Bu, insanın fitratıdır. Fıtrat da evrenseldir.

Devamındaki ayette de çarpıcı bir teşbih yapılarak başa kakılan yardımın çirkinliği ortaya konmaktadır. *“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”*⁷³

Şimdi ayette yer alan evrensel unsurlara bakalım: Yardım etmek, serveti paylaşmak ve bölüşmek övülerek bire yedi veren başağa benzetilmiştir. Fakir ve muhtaçlara yardım etmek, hayırda bulunmak evrensel bir tutum ve davranıştır. Bunun herhangi bir dinle sınırlandırılması doğru değildir. Dünyanın her tarafında birey, sosyal kuruluşlar veya devlet eliyle

71 Bakara, 2/261.

72 Bakara, 2/263.

73 Bakara, 2/264.

muhtaçlara yardım yapılır; zenginlik ve refah paylaşımı sağlanmaya çalışılır. Dolayısıyla yardım ve yardımlaşma olgusu evrensel bir olgudur. Belli bir coğrafyaya, millete, topluma hatta dine ait değildir.

Kendisine benzetilene gelince, bu ayette kendisine benzetilen de bire yedi veren başaktır. Bu bir tahıl tanesidir; kısaca bu ayetteki “habbe”, yerdens biten her türlü bitki ve gıdanın sembol adıdır. Tahıl vb. bitkilerin başakları da yeryüzünün her tarafında bulunmakta, bilinmekte ve tanınmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde de tarımdan tümüyle vazgeçilmiş değildir. Tarıma dayalı yaşayan toplumlar zaten onu bilmektedir. Dolayısıyla başak da evrensel bir fenomendir. Şu halde ayetteki teşbih evrensel olmaktadır.

Ayetteki teşbihe baktığımızda, başa kakma eylemi kötülenmiştir. Bunun evrensel olduğu açıktır. İnsan tabiatını rahatsız eden şeylerin başında yapılan iyiliğin başa kakılması gelir. Bu yüzden, benzeyen eylem (yardım) evrenseldir. Kendisine benzetilen yani sert kaya parçası üzerindeki toprak fenomeni de evrenseldir. Belli bir yöreye, topluma özel değildir. Şu halde Kur’an, evrensel motifler kullanarak sadece Arapları değil tüm insanları uyarıcı, müjdeleyici ve doğru yolu gösterici bir kitap olduğunu bu üslupla anlatarak evrensel hakikati, evrene evrensel bir üslupla aktarmayı tercih etmiştir. Önemli bir olgu olan yardımlaşma ve insan onurunu böyle anlamlandırmıştır.

Aynı ayetlerin devamında söz konusu kötü eylem ve davranışların yerine doğru ve insani olanını yine evrensel teşbih ve tasvirle anlatan ayet şöyledir. *“Allah’ın rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki üzerine bol yağmur yağınca iki kat ürün verir. Bol yağmur yağmasa bile en azından bir çisinti düşer de yine bolca ürün verir. Allah yapmakta olduğunuz amellerinizi görür.”*⁷⁴

8. Elbise Teşbihi

*“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak helal kılındı. Onlar sizin için birer elbise siz de onlar için birer elbise gibisiniz...”*⁷⁵ Hz. Ömer, bir ramazan gecesi yatışı namazından sonra hanımı ile ilişkiye girmişti. Bundan nedamet duyarak Hz. Peygambere geldi ve olanı anlattı; orada hazır bulunanlardan

74 Bakara, 2/265.

75 Bakara, 2/187.

da böyle yaptıklarını itiraf edenler çıktı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.⁷⁶ Tefsircilere göre kadın ve erkek birbirlerine son derece muhtaç olduklarından birbirlerinin ayrılmaz parçaları olduğundan elbiseye benzetilmişlerdir.⁷⁷

Bu ayette karı ve koca birbirlerinin konumları itibariyle ayrı ayrı elbiseye benzetilmişlerdir. Benzeme edatı ve benzeme yönü (vechi şebeh) hazırlanmış olduğundan en üst derecede belîğ teşbih yapılmıştır. Bu teşbihin her iki tarafı da evrenselidir. Kadınlar benzeyen, elbise de kendisine benzetilendir. Hem kadın hem elbise unsurlarının her ikisi de evrensel gerçeklerdir. Manevi çıplaklık yani kimsesiz kalmak, bir dert ortağı olmamak, manen çıplak kalmak gibidir. Evlenme elbisesi olmayan, çıplak kimse gibi üşür, ürperir, hastalıklara maruz kalır. İşte ayet, tüm bu hakikatleri böylece çok az kelime ile gayet veciz bir üslupla anlatmaktadır. Esasen teşbihin (beyan ilminin) temel esprisi de az sözle çok anlamları dile getirmektir.

9. Baba Teşbihi

“Hac ibadetinizi bitirince babalarınızı zikrettiğiniz gibi yahut ondan daha ileri derecede Allah’ı anın ona yalvarın. İnsanlardan öyleleri vardır ki “Ey rabbimiz bize dünyada ver” derler böyle isteyenlerin ahiretten hiç nasibi yoktur.”⁷⁸ Bu ayette anma, seslenme ve çağırma eylemi kişinin kendi babasını çağırmasına benzetilmiştir. Cahiliye devrinde insanlar hac ibadeti yaptıktan sonra Arafat ile Kâbe arasında Mina’da durur, atalarının ve babalarının faziletlerini, iyiliklerini, misafirperverliklerini, cömertliklerini, güzelliklerini, övünçlerini hatırlatır; birbirlerine bunu güzel şiir ve hitabelerle anlatırlardı. Amaçları da atalarının ve seleflerinin şöhretini yaymaktı.⁷⁹ “İbn Abbas’a göre maksat şudur: Küçük çocukların (ebek! ebeh!) “Baba! Baba!” dediği gibi Allah’ı daima anın. Babalarınızın küçükken size yaptığı iyiliklerden dolayı onları nasıl anıyor idiyse şimdi de Allah’ı size verdiği İslam nimeti ve diğer ihsanlarından dolayı bol bol anın.”⁸⁰

76 Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir), I, 267; Hazin, *Lubabu't-Tevil*, (Mecmau't-Tefasir), I, 267.

77 Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir), I, 267; Nesefi, *Medariku't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir), I, 267.

78 Bakara, 2/200.

79 Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir), I, 267; Nesefi, *Medariku't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefasir), I, 267; Hazin, *Lubabu't-Tevil*, (Mecmau't-Tefasir), I, 297.

80 İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, (Mecmau't-Tefasir), I, 297.

Bu ayette Allah'ı zikretme, hatırlama ve adını söylemek, küçük çocukların baba! baba! demelerine benzetilmiştir. Benzetme edatı mahzup değildir. Benzetme yönü de seslenmedir, anmadır. Ayet, bırakın cahiliye devrindeki gibi yapmayı, normal zikrin de ötesinde küçük çocuğun babasına olan bağlılığı ve onu mütemadiyen dilinde gezdirmesi gibi haccın sonunda Allah'ı zikretme talebinde bulunmuştur. Bu teşbihteki amaç şudur: Küçük çocuklar cahiliye insanı gibi atalarının, seleflerinin mefahiriyle, menakıbıyla, fazilet ve iyilikleriyle övünmekten bir şey anlamazlar; bu onlar için anlamsızdır. Tertemiz çocuklar gibi, fitratınızın gereği ve doğal olarak bir yavrunun “baba, baba” demesi gibi içten ve samimi olarak ona yalvarın, onu çokça zikredin, anın.

Burada Allah Teâlâ'ya dünyevî çıkar ve menfaatlerden arınmış bir ruh haliyle samimi yalvarma emredilmektedir. Esasen yalvarış ve yakarışın samimi olması dinlerin ortak paydasıdır. Hatta kul ve kölelerden de istenen samimi ve yapmacılıktan uzak bir bağlılıktır. Bu tür bir istek evrenseldir. Çünkü dünyanın bütün dinlerinde samimiyet esastır, laubalilik kabul edilmez. Bu yönüyle teşbihin birinci tarafı yani benzeyen (yalvarış) evrensel olmaktadır. Kendisine benzetilene gelince bebeklerin, küçük çocukların babalarına olan düşkünlüğü ve onları çokça anmaları sadece Ortadoğu coğrafyasına veya Araplara has bir durum değil; tam aksine bütün insanların bildiği ve dünyanın her tarafında var olan evrensel bir gerçekliktir.

Bu ayet hakkında yapılan ilk yorum yani çocukların değil de yetişkinlerin babalarını övmeleri, onların kahramanlıklarını yâd etmeleri⁸¹ şeklindeki yorumu esas alsak bile yine de buna yakın bir sonuca ulaşabiliriz. Zira dünyanın her tarafında insanın en iyi tanıdığı kişi babasıdır. Ve çocuğuna yeryüzünde ondan daha fazla iyilik yapan da yoktur. Genel olarak da bütün insanlar babalarının iyiliklerini görmüşlerdir. Dolayısıyla ayetin böyle bir üslup tercih etmesi evrenseldir. Bir diğer ayette de babaların kendi çocuklarını en iyi tanıdıkları örneği ve benzetmesi verilmiştir. Enam suresi 20. ayette Mekkeliler Hz. Peygamberin risaletine itiraz ederken “senin peygamberliğine şahit yoktur” dediler. Bunun üzerine inen ayette “*Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler yani Yahudi ve Hristiyanlar tıpkı kendi oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar...*”⁸² Buy-

81 Beydavi, *Envaru't-Tenzil, (Mecmau't-Tefasir)*, I, 297.

82 Enam, 6/20.

rulur. Çünkü Hıristiyan kitaplarında gelecek son bir Peygamberden açıkça bahsedilmektedir.⁸³ Kur'an-ı Kerim de buna şahitlik etmektedir.⁸⁴ Benzetilen Hz. Peygamberdir; kendisine benzetilen ise kişinin kendi evladıdır. İnsanın en iyi tanıdığı kişi kendi evladıdır. Babalar ve oğullar da evrensel-dir.

10. Kitap Tomarı ve Gül Teşbihi

“Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaat olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.”⁸⁵ ayetinde göğün kıyamette dürülmesi, kitap tomarları ve sayfalarının dürülmesine benzetilmiştir. Ayete göre bu dürülme ile gök eski (ilk) haline dönecektir. Buna göre gök, ilk oluşumunda açılmamış ve birbiri üzerine giydirilmiş gül yaprakları gibi olabilir. Kıyamet tasvirlerini içeren başka bir ayette de bu duruma işaret edilmektedir. “Gök yarıp da, erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman...”⁸⁶ Burada esas teşbih “*fe kanet verdeten*” (bir gül olduğu zaman) ifadesidir. Hem de teşbihi belîğ yapılmıştır. Gök güle benzer denmemiş; “gül olacaktır” denmiş; bu da belîğ teşbihtir. “*ke'd-dihan*” (erimiş yağ gibi) teşbihi ise onun renk ve erimesi bakımından benzetmesidir. Mavi gök, hem kırmızılaşacak hem de eriyecektir. Ayette bu erime, yağ erimesine benzetilmiştir. Ancak bunun tam olarak nasıl olacağı bugünkü astronomik veri ve bilgilerle yeteri derecede izah edilememektedir.

Ayetteki gün, dürme, gök, kitap, sayfa, söz verme ve yapma gibi isim, nesne ve eylemlerin hepsi evrensel olup tüm insanların idrak ve algıları kapasitesinde olan ve kişilere göre değişmeyen görüngülerdir. “*verdeten ke'd-dihan*” terkihi için klasik belağatte bu teşbihte hem benzeyen hem de benzetilenin müfred olduğu belirtilmekle yetinilmiştir. Bu çalışmada biz, farklı olarak benzeyen ile benzetilenin her ikisinin evrensel olduğunu göstermeye çalışıyoruz. Hem gök hem de gül, evrensel olup herkes tarafından bilinen şeylerdir. Kıyametin kopması diğer bir ifadeyle dünyanın sonlu olup yok olacağı gerçeği, inanç bazında ister kabul edilsin ister edilmesin, artık kosmosun îla nihaye, sonsuza dek var olamayacağı, sonucun kargaşa ve yıkım olacağı bilimsel olarak kabul edilmektedir.

83 Yuhanna İncili, Bab, 14, ayet, 15; Hüseyin el-Cisr, *Risale-i Hamidiye*, (terc.: Manastırlı İsmail Hakkı, Sadeleştirilen, Ahmet Gül), Türdav, İstanbul 1980, 62–69.

84 Saf, 61/6.

85 Enbiya, 21/104.

11. Hayvan Teşbihi

“Nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü?... “Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha şaşkıncıdır.”⁸⁷ Gerek bireysel yaşantılarında, gerekse sosyal yaşantılarında hiçbir hak, hukuk, kural, nizam, norm ve düzen kabul etmeyerek salt canlarının istediği gibi yaşayanların hangi varlıkların niteliğine sahip oldukları açıktır. Burada da insan heva ve arzusu, tanı fikri, nefis, söz dinleme, akletme, hayvan, yol ve sapkınlık gibi kelime ve kavramlar ilahi mesajın daha da net anlaşılması için yapılan teşbihte kullanılmış evrensel öğelerdir.

Güdülenme, hayvanlarda temel olup yaşamsal bir zorunluluktur. İnsan ise salt güdülerden meydana gelen bir varlık değildir; bununla birlikte bazı insanlar akıl, ilim, vicdan ve sağduyularını bir tarafa atarak hayvanlaşmakta, sadece behimî güdü ve dürtüleriyle de hareket edebilmektedirler. Ayette önce teşbih edilmiş; sonra istiğrak yapılarak bu teşbihin bile hakikati anlatmada eksik kalacağı hatırlatılarak (“bel” edati ile) onların hayvanlardan daha aşağı oldukları bildirilmiştir. Teşbihten amaç da, beyanı ziyadeleştirmek yani konuyu daha fazla anlaşılır kılmaktır.

Yukarıdaki ayette genel olarak hayvan teşbihi yapılmıştı. Araf suresi 175–176. ayetlerinde ise özel olarak (lahis) soluyan köpek teşbihi yapılmıştır.”⁸⁸ Tefsirlerde bu teşbihin Belam b. Baura⁸⁹ veya Umeyye b. Ebi Salt⁹⁰ özelinde yapıldığına dair rivayetler yer almaktadır. Bununla beraber ünlü müfessir Fahrüddin er-Razi’ye (606/ 1209) göre bu teşbihle, sapıklık zihniyetinin huy ve karakter benzerliğine vurgu yapılmakta-

86 Rahman, 55/37; bkz, Zemaşşeri, *Keşşaf*, V, 14–15; İbn Kesir, Ebu’l Fida İsmail, *Tefsiru’l Kurani’l Azim*, Muessesetu Kurtuba, by., 2000, XIII, 326.

87 Furkan, 25/43–44. Başka teşbih örnekleri için bkz. Bakara, 2/26, İbrahim, 14/24, Nahl, 16/12, 75-76, 112, Kehf, 18/31-43 Hac, 22/73, Nur, 24/35, Zümer, 39/29, Enfal, 8/6, Tahrim, 66/10, Araf, 7/171, Enam, 6/99, Yunus, 10/67, Ra’d, 13/3-4, Hicr, 15/75, 79; Taha, 20/53-54. Ayrıca şu kavramlarla yapılan teşbihler için bkz.: **Akıl**, Neml, 27/86, Rum, 30/21; **aşk**, **kadın**, Rum 30/23; **gece** ve **gündüz**, Rum, 30/24; **şimşek**, **korku** ve **ümit**, Rum 30/37; **zengin**, **fakir**, Lokman, 31/31; **deniz** ve **gemi**, Secde, 32/26; **tarih felsefesi**, **helak**, Sebe, 34/17-19; **medeniyetin unsurları**, **ekonomi**, **can güvenliği**, **tarih**, **şehir**, **açlık**, **emniyet**, **güven** ve **huzur**, Zümer, 39/42; **ölüm**, Zümer 39/52; **tabiat**, **rüzgar** ve **deniz**, Casiye, 45/4-6; **hava basıncı**, Enam, 6/125; görüldüğü gibi bütün teşbihlerde evrensel unsurlar kullanılmıştır.

88 Araf, 7/176.

89 Zemaşşeri, *Keşşaf*, II, 531.

90 Fahrüddin Razi, *Tefsiru Fahrri Razi*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1981, XV, 57-58; İbn Kesir, *Tefsiru’l Kurani’l Azim*, VI, 448, 453; Zemaşşeri, *Keşşaf*, II, 531.

dır.⁹¹ Öte yandan tefsirlerde⁹² bu teşbihin hem maddi, hem de manevi olabileceğine dair bilgiler mevcut ise de kanaatimizce buradaki teşbih manevidir. Çünkü ayet, organik ve fizikî teşbihten ziyade, zihniyet, davranış, huy ve ahlaka vurgu yapmaktadır. Bunlar da yöresel değil evrensel olgulardır.

Sonuç

Bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaştığımızı söyleyebiliriz:

1. Kur'an teşbihleri söze fizikî güzellik katmakla beraber asıl işlevleri anlam, anlama ve anlamlandırmaya katkıda bulunmaktır.
2. Kur'an teşbihleri evrenin her tarafında eşit oranda ve değişiklik göstermeden bilinen, tanınan, canlı cansız pek çok unsur içerir. Kur'an, teşbihlerini atmosferden, meteorolojik olaylardan, sulardan ve topraktan vermektedir. Bunlar olmadan hayat da olamayacağından teşbihler aynı zamanda Kur'an'ın genel mesajı olan ve insanların Allah'a muhtaç olduğu, O'nsuz yapamayacakları, tek başlarına O'ndan bağımsız yaşayamayacakları hatırlatılarak kulluk bilincine göndermede bulunmuş olmaktadır.
3. Teşbih öğelerinin hepsi evrensel olup, tarihsel veya yöresel değildir. İnsanların konuştuğu dillerin farklı oluşu zihin, karakter ve ruh ortaklığı paydası sayesinde anlam platformunda evrensel dilin varlık ve imkânını geçersiz kılmaz.
4. Kur'an'ın yaptığı teşbihlerin başında tabii unsurlar gelmektedir. Tabiatın Yaraticısı onu en iyi bilendir. Bu yüzden O'nun teşbihlerinde hiçbir hata ve yanılma da yoktur.
5. Kur'an insanın yüksek değerlerde bir varlık olduğunu ilan ederek, onun sukut edip aşağıya doğru yuvarlanmasını istememektedir. Israrla teşbih yapmasının ve temsiller getirmesinin anlamı budur.
6. Kur'an teşbihleri beşere felsefi, bütüncül akıl yürütme ve düşünme yöntemleri geliştirmesini ima eder. Eşyayı ve evreni doğru bir biçimde anlamlandırmasına yardımcı olur. Akli motive ederek zihni çatışma içine girerek hitap edileni anlayamama ızdırabından kurtarır.
7. Kur'an teşbihlerle tevhide ve hakikate yol açar, el uzatır. Fesada, şirke ve bozulmaya karşı insan zihnini desteklemeye çalışır.
8. Kur'an teşbihleri aynı zamanda insanın vicdan ve duygu dünyasını da canlandırarak harekete geçirir.

91 Razi, *age.*, XV, 60; Zcmahşeri, *age.*, II, 532.

92 İbn Kesir, *age.*, VI, 456.

11. Kur'an teşbihleri madde ile manayı, somut olanla soyut olanı, şahid ile gaibi birbirine belagatle bağlamaya çalışır.

12. Teşbihler Kur'an'ın, evrenlerin Rabbine ait, beşerin veya cinlerin asla ilişemediği vahye dayalı İlahî bir kitap olduğunun en büyük kanıtıdır. Teşbihlerinin evrensel olması Kur'an'ın evrensel oluşunun da delilidir.